

Борис Гузь

Велички з Білорусі – трагічна історія одного роду

З давніх часів в Україні та Білорусі досить поширеним є прізвище Величко. Найвідоміші в минулому українські носії цього прізвища походили з козацької старшини Гетьманщини, а їхні нащадки стали у Російській імперії видатними воєначальниками, вченими, чиновниками, юристами, літераторами.

У Білорусі козаків історично не існувало, з середини XIII століття білоруські землі входили до складу Великого князівства Литовського, а потім Речі Посполитої. Там прізвище Величко зустрічалося, переважно, у білоруської шляхти та духовенства.

З духовного роду, який проживав у Могилівській губернії, походив відомий російський і радянський інженер-залізничник Олександр Федорович Величко (1879–1929), який служив на керівних посадах по лінії Міністерства шляхів сполучення Російської імперії, а після Жовтневого перевороту – в Народному комісаріаті шляхів сполучення.

Біографія Олександра Федоровича Величка досить докладно висвітлена в сучасних публікаціях і в джерелах радянського періоду, а історія його роду відновлювалася за скупими відомостями з дореволюційних документальних та історичних джерел, адрес-календарів, єпархіальних відомостей, газетних статей, а також сучасних історичних публікацій білоруських та російських дослідників. Істотну допомогу в пошуках надали і нинішні нащадки цього роду.

Про першого відомого представника роду Федора Величка, діда Олександра, інформації вкрай мало, відомо лише, що він народився на початку XIX століття і був священиком.

Відомі два його сини, Сава і Федір, вони обоє здобули духовну освіту.

Старший син, Сава Федорович Величко (бл. 1840–1904), став священиком, 1863 року був висвячений до Свято-Вознесенської церкви містечка Баєво Горецького повіту Могилівської губернії. Парафія була невеликою, в 1861 році в містечку нараховувалося всього 57 дерев'яних будинків, приблизно третина з них належала євреям. На 1897 рік в Баєво проживало близько 400 осіб православного віросповідання, що складало приблизно 45 відсотків від загальної кількості мешканців.

Сава Величко очолював парафію 41 рік, за тривале і бездоганне церковне служіння отримав відзнаки Російської Православної Церкви, які називалися правами на носіння: набедреника, скуф'ї (1883), камілавки (1884), наперсного хреста від Святійшого Синоду. Була також «світська» нагорода – орден Св. Анни 3-го ступеня (1898). Помер 27 червня 1904 року, похований у Баєві.

У Сави Величка був син Михайло, який також став священиком, про нього трохи згодом.

Молодший син, Федір Федорович Величко (1844–1920), закінчив духовне училище і готувався продовжити навчання у семінарії та стати священиком, але вийшло інакше.

Могилівська губернія була створена після I поділу Речі Посполитої у 1772 році. Польські традиції у білоруського населення були дуже поширеними, повсюдно використовувалася польська мова, діти дворян, чиновників, купців та інших заможних жителів здобували освіту в єзуїтських колегіумах. А основна частина населення розмовляла білоруською мовою та погано розуміла російську мову.

З проблемою польського впливу влада вперше зіткнулася після приєднання Смоленщини до Московського царства за статтями «Вічного миру» 1686 року з Річчю Посполитою. Смоленські дворяни вперто називали себе шляхтичами, читали польські книги і брали дружин із Польщі. Тоді проблему вирішували силовими методами, за часів імператриці Анни Іоанівни польські книги були заборонені, за володіння ними били батогами і висилали до

Сибіру. Також заборонили і шлюби з польками, але це мало допомогло, дружин із Росії, як і раніше, не брали, віддаючи перевагу пошуку наречених у своєму середовищі.

Імператриця Катерина II врахувала досвід попередників, приділивши основну увагу не репресивним заходам, а якнайшвидшій інтеграції приєднаних земель у імперський державний механізм, включаючи повсюдний перехід всіх верств білоруського населення на державну російську мову.

У 1786 році було затверджено «Статут народних училищ», який передбачав запровадження системи державної світської освіти в Російській імперії. Задумані реформи реалізувалися і на білоруських землях, в 1788 році був виданий Імператорський рескрипт про відкриття училища в Могильові, в 1789 році там відбулося урочисте відкриття Головного народного училища. Також у 1791 році у повітових містах Могилівської губернії було відкрито п'ять малих народних училищ: в Орші, Кописі, Мстиславлі, Черикові та Чаусах.

Головною перешкодою на шляху створення народних училищ була гостра нестача кандидатів на зайняття учительських посад. Цю проблему передбачалося вирішити спеціальною підготовкою вихованців Могилівської духовної семінарії у Головному народному училищі.

Організацію та фінансування народної освіти в білоруських губерніях Катерина II поклала на губернську владу. Після її смерті губернатори з різних причин перестали дбати про розвиток народної освіти, практично припинивши здійснення задуманих імператрицею реформ.

Народних училищ відкривалося мало, обов'язки вчителів покладалися на парафіяльних священиків, які не могли повноцінно займатися викладанням через свою зайнятість основними церковними справами. Тому викладання вони доручали дякам і паламарям, які часто не мали ні духовної, ні світської освіти. Так, на початку 1850-х років у Могилівській губернії 83 відсотки вчителів самі були малограмотними. Дійшло до того, що з 1859 року від населення білоруських губерній почали надходити прохання навчати дітей польській грамоті.

Провал політики русифікації населення західних губерній підтвердило і Польське повстання 1830–1831 років, у якому білоруси прийняли активну участь. Тому урядом імперії було вжито низку заходів, покликаних суттєво покращити народну освіту російською мовою у західних губерніях. У 1862 році вийшло «Высочайшее повеление» про відкриття народних училищ на новій основі та була виділена фінансова допомога Віленському навчальному округу, що дозволило значно збільшити кількість російських шкіл, а 23 березня 1863 року імператор затвердив «Тимчасові правила для народних шкіл у губерніях Віленській, Гродненській, Мінській, Могилівській та Вітебській».

Нові правила передбачали залучення в якості вчителів випускників духовних семінарій, оскільки учительських семінарій у білоруських губерніях на той період не було. Однак перекрити наявні вчительські вакансії лише випускниками семінарій не вдавалося, тоді до викладання почали залучати і випускників духовних училищ.

Так Федір Федорович Величко і став народним учителем, в 1863 році його направили в Чигиринське народне училище, а офіційне призначення вчителем відбулося в лютому 1864 року.

Однокласне народне училище у волосному містечку Чигиринка Бихівського повіту заснував 1862 року на селянській землі священик місцевої Різдово-Богородицької церкви Микола Борейко. Училище було змішаним, приймали хлопчиків та дівчаток 8-12 років, діти навчалися три роки, причому заняття проводилися в одній класній кімнаті, де одночасно знаходилися групи всіх трьох років навчання. Вчитель викладав російську мову, каліграфію і арифметику, а Закон Божий і церковні співи вів священик.

Перші місяці Федір Величко працював безкоштовно, а після офіційного зарахування до штату став отримувати 96 рублів на рік від селянської громади. У Чигиринському училищі він пропрацював 14 років, а в 1877 році перевівся до парафіяльного училища в повітовому центрі Бихів.

Бихівське парафіяльне училище також було однокласним, у ньому діяла ще й окрема жіноча зміна. Заняття для дівчаток у тому ж класі по обіді вела Ольга Андріївна Комаровська, дочка губернського секретаря, яка закінчила приватний пансіон для православних дівчат зі званням вчительки початкових класів. У 1904 році жіноча зміна виділилася в жіноче парафіяльне училище.

Федір Федорович Величко

Парафіяльне училище в Бихові входило до системи навчальних закладів Міністерства народної освіти та фінансувалося з казни. Ф.Ф. Величко служив на посаді вчителя міського парафіяльного училища, отримував платню 200 рублів на рік, проживав у службовій квартирі та був державним чиновником, маючи чин губернського секретаря (XII клас).

Федір Федорович прослужив народним учителем 45 років, був нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня та срібною медаллю «За усердие». У лютому 1909 року тижневик «Крестьянин», що видавався у Вільні, опублікував статтю «45-річний ювілей вчителя». У статті було розміщено фото Федора Федоровича та наведено багато теплих слів про життєвий шлях і подвижницьку діяльність ювіляра на ниві народної освіти. З жалем зазначено, що «прослуживши 45 років і віддавши всі сили та здоров'я на служіння народу та Батьківщині, ювіляр на схилі своїх днів не має ні даху, ні шматка хоча б черствого хліба».

У Федора Федоровича було четверо дітей: сини Олександр, Семен, Володимир та дочка Зоя. Попри всі негаразди та фінансові труднощі він забезпечив дітям гідну освіту.

Зоя Федорівна Величко (1890–?), у шлюбі Андреева, 1907 року закінчила Могилівське жіноче училище духовного відомства, отримавши звання домашньої вчительки, і викладала в Бихівському жіночому парафіяльному училищі, яким завідувала Ольга Комаровська.

Старший син Олександр у 1899 році вступив до Санкт-Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення імператора Олександра I. Паралельно навчався у Санкт-Петербурзькому археологічному інституті з дворічним терміном навчання, де готували археографів та архівістів. Завершив навчання в археологічному інституті 1903 року, а в 1906 році закінчив інститут інженерів шляхів сполучення з правом на чин колезького секретаря.

Олександр Федорович Величко

Державну службу починав з низів, служив на Рязансько-Уральській залізниці конторником та запасним агентом станції Москва-Товарна, далі обіймав посади начальника станцій Єлець, Пенза, Кочетовка і, нарешті, став начальником Камишинського та Московського відділень служби руху.

З 1912 року служив в Управлінні залізниць Міністерства шляхів сполучення: чиновник особливих доручень; ревізор, а з 1914 року – завідувач рухом на Московській окружній лінії Миколаївської залізниці, начальник Московського залізничного вузла.

До 1917 року став одним з керівників служби залізничного транспорту Російської імперії, в січні 1917 року виконував обов'язки начальника залізничного експлуатаційного відділу Управління шляхів сполучення на театрі воєнних дій, потім став 1-м заступником

начальника Московсько-Курської, Нижегородської та Муромської залізниць. Мав чин надвірного радника (VII клас), нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня.

Прийнявши сторону більшовиків, з 1918 року успішно служив у Народному комісаріаті шляхів сполучення на керівних посадах: керуючий експлуатаційним управлінням (1918); старший інспектор вищої інспекції залізниць (1919); член Центрального комітету з перевезень (1921). Також з 1926 року перебував у авторитетній науково-технічній організації – Всесоюзній асоціації інженерів, входячи до складу її президії та очолюючи транспортну секцію.

Свої знання та досвід спрямовував на розвиток залізничної транспортної системи, хоча за нових умов це було складним завданням, оскільки від нього далеко не все залежало.

Саме тоді в країні процвітала безгосподарність, обумовлена переходом від НЕПу до командно-адміністративної системи управління. Індустріалізація, що проводилася прискорено, призвела до численних збоїв і аварій у різних галузях промисловості. Інтенсифікація товарних перевезень спричинила зростання кількості великих аварій на залізниці і збоїв з доставки вантажів, зокрема, хліба.

Зусилля більшовиків щодо налагодження господарського механізму виявилися безрезультатними, тоді й з'явилася ідея перекласти свої промахи на ворогів робочого класу, які були пов'язані з колишніми господарями підприємств та зарубіжними розвідками. Всі фахівці, які здобули освіту в Російській імперії, а «буржуазних спеців» було багато, стали якщо ще невикритими зрадниками, то в цьому підозрювалися.

Першою великою «пробою пера» стала «Шахтинська справа» 1928 року, яка вилилася в гучний судовий процес, що проводився публічно, потім «шкідників» почали шукати і в інших галузях промисловості.

Наступною справою стало «розкриття» контрреволюційної організації на залізничному транспорті. Розробку цієї справи ОДПУ розпочало в 1928 році, по справі проходило 30 осіб, О.Ф. Величка заарештували 3 жовтня 1928 року. Основними організаторами та ідеологічними керівниками саботажу на залізниці було оголошено О.Ф. Величка і Н.К. Фон-Мекка, 22 травня 1929 року їх засудили до розстрілу, а решта звинувачених отримала різні терміни тюремного ув'язнення.

Кінцевою метою контрреволюціонерів, на думку слідства, було повалення радянської влади, допомога іноземній інтервенції та відновлення в країні капіталістичного ладу.

Пред'явлені по залізничному транспорту звинувачення були надуманими, а в деяких епізодах просто абсурдними. Наприклад, стверджувалося, що за пропозицією збільшити обсяги товарних перевезень, застосовуючи важкі потяги, стояла інша таємна мета – домогтися зносу колій, вагонів і паровозів і залишити країну на випадок інтервенції без залізниць. Парадоксально, але згодом ідею збільшення вантажопідйомності потягів було реалізовано новим керівництвом Наркомату шляхів сполучення на чолі з М. Кагановичем.

Безпосередньо О.Ф. Величко нібито зривав перевезення хліба, створюючи хлібні кризи в найбільш важливих споживчих районах, для чого не ув'язував планів перевезень по лінії Наркомторгу та залізниці, даючи кружні напрямки хлібовантажам, і засипаючи хлібовантажі на вже завантажені склади, що призводило до псування хліба.

У даній справі не було судового процесу, оскільки для результуючих звинувачень за відсутності доказів були потрібні компрометуючі свідчення та самообмови, а переконливих свідчень обвинуваченню отримати не вдалося. Тому смертні вироки і були винесені поза-судовим органом, яким являлась Колегія ОДПУ, де не передбачалося будь-якої попередньої судової процедури із правом обвинувачених на захист.

Діяльність ОДПУ по боротьбі з шкідництвом висвітлювалася в радянській пресі. Все-союзна партійна газета «Правда» у статті від 24 травня 1929 року помістила офіційне

повідомлення ОДПУ про залізничну справу. У ньому О.Ф. Величка було названо колишнім спадковим дворянином, що не відповідало дійсності. Він був онуком священика, а його батько належав до міщанського стану. Після вислуги цивільного чину титулярного радника (ІХ клас) О.Ф. Величко отримав особисте дворянство, яке не було спадковим.

«Торгово-Промышленная газета» опублікувала про цю справу ідеологічно витриману замітку, виклавши інформацію, якої не було в офіційному повідомленні ОДПУ. Стаття починалася абзацом: «Вчора було опубліковано повідомлення про шкідницьку змову на залізничному транспорті та в золотоплатиновій промисловості на чолі з колись найбільшим мільйонером Фон-Мекком, б. генерал-інженером Величком та б. помічником міністра за часів Керенського Пальчинським».

Щодо генерал-інженера Величка газетники наплутали, інженер-генерал з таким прізвиськом справді існував, але це був Костянтин Іванович Величко, відомий спеціаліст з фортифікації та будівництва оборонних споруд, професор Миколаївської інженерної академії, а за радянських часів – професор фортифікації Військово-інженерної академії ім. Куйбишева. До залізничного транспорту К.І. Величко стосунку не мав, та й помер він своєю смертю від хвороби у 1927 році у віці 71 рік.

Через відсутність інших джерел інформації помилка газетників почала жити власним життям, викладене в ній стало подаватися без жодної перевірки як встановлений факт. Так, О. Солженіцин у другому розділі книги «Архіпелаг ГУЛАГ», згадавши Величка, навів відомості з біографії К.І. Величка, відредагувавши їх на тему репресій на залізничному транспорті: «К.І. Величко, військовий інженер, колишній професор військової академії генштабу, генерал-лейтенант, у царському військовому міністерстві керував Управлінням військових сполучень. Розстріляний. Ох, як би став у нагоді в 1941!». О. Солженіцин, ймовірно через непоінформованість, понизив К.І. Величка в генеральському званні, оскільки звання інженер-генерала (генерала роду військ) йшло за званням генерал-лейтенанта.

Некритичний підхід мав місце і в сучасних публікаціях, зокрема у книзі Р. Медведєва «О Сталине и сталинизме», виданій 1990 року, де О.Ф. Величко названий генералом царської армії.

У матеріалах Фонду Іофе, створеного у 2000 році у Санкт-Петербурзі засновником та першим керівником науково-інформаційного центру «Меморіал» В.В. Іофе, написано те ж саме, що й у О. Солженіцина, лише замінено ініціали: «Величко О.Ф. Військовий інженер, колишній професор військової академії генштабу, генерал-лейтенант, у царському військовому міністерстві керував Управлінням військових сполучень».

Але повернемося до смертного вироку, винесеного Колегією ОДПУ. Про цей вирок було повідомлено вже після розстрілу звинувачених, тому залишається тільки гадати, чи був розстріл, чи звинувачені, або хтось із них загинули, не витримавши допиту. Адже свідчення Олександра Величка у матеріалах ОДПУ відсутні.

О.Ф. Величко був одружений з Єлизаветою Михайлівною Правосудович (1887–?), у сім'ї було четверо дітей. Після розстрілу глави сім'ї все майно з його будинку по вул. Новій Басманній було конфісковане, а Єлизавету Михайлівну з дітьми вислали з Москви, не дозволивши навіть взяти змінну білизну, лише видали квитки на проїзд в один кінець.

У залізничній справі проходив і Правосудович Михайло Єлевферійович (1865–1929), інженер-залізничник, голова науково-технічного комітету Народного комісаріату шляхів сполучення СРСР (1928), професор Ленінградського інституту шляхів сполучення, завідувач кафедри «Локомотиви та локомотивне господарство» (1926). Єлизаветі Михайлівні він доводився двоюрідним дядьком.

М.Є. Правосудовича заарештували разом із групою старих фахівців-залізничників на початку 1929 року, а 22 травня Колегія ОДПУ засудила його до 10 років виправно-трудових

таборів з відбуванням у Соловецькому таборі особливого призначення.

Михайло Єлевферійович
Правосудович

У серпні 1929 року разом із групою ув'язнених М.Є. Правосудович був звинувачений у підготовці втечі, а 24 жовтня Особлива Нарада при Колегії ОДПУ засудила його до розстрілу. Разом із ним до вищої міри покарання засудили 36 ув'язнених. Вирок виконано 29 жовтня 1929 року, засуджених розстріляли біля старого монастирського цвинтаря (південна сторона) поблизу храму Онуфрія Великого. 1989 року там було встановлено пам'ятний знак, до якого веде алея пам'яті.

Доля Семена, одного з молодших братів Олександра Федоровича, також була трагічною, як і старший брат, він був репресований і загинув.

Семен Федорович Величко (1886–1941) перед війною проживав у місті Дмитров біля Москви, працював на Дмитровському заводі фрезерних верстатів (раніше механічний завод), де завідував бібліотекою, проживав у заводському гуртожитку, барак № 4.

Барак перейшли до заводу після завершення будівництва каналу «Москва-Волга». Канал будували ув'язнені Дмитровлага, Дмитровському заводу передали разом із бараками і частину ув'язнених, організувавши «ВТТ Дмитровського механічного заводу». Частина бараків призначалася для вільнонайманих, ці бараки й використовувалися під гуртожитки для заводських працівників.

Семен Федорович Величко.
Фото із слідчої справи

7 жовтня 1941 року Семен Величко був заарештований УНКВС Москви та етапований до Чистопольської в'язниці (Татарстан, місто Чистополь). Його звинуватили в антирадянській агітації, поразницьких настроях, звеличенні фашизму, схваленні звірств.

В'язницю в Чистополі звали в середині XIX століття, вона призначалася для утримання 350 ув'язнених. Після початку війни у 43 камерах в'язниці утримувалося до двох тисяч осіб. Переповненість камер призвела до масових захворювань та смертності, з листопада 1941 року по березень 1943 року від хвороб та голоду померло 1023 особи. Семен Федорович Величко не дочекався вироку, він помер 23 листопада 1941 року. Його реабілітували 23 лютого 2001 року, але це слабка втіха для нащадків.

І про згадуваного Михайла, сина священника Сави Федоровича Величка, двоюрідного брата Олександра.

Михайло Савелійович Величко (1865–1937) закінчив у 1886 році Могилівську духовну семінарію, у 1890 році був висвячений на священника, служив у Різдво-Богородицькій церкві містечка Крупки Сенненського повіту. Це містечко увійшло до складу Могилівської губернії у 1793 році після II поділу Речі Посполитої.

Духовне служіння М.С. Величка після Жовтневого перевороту супроводжувалося переслідуваннями на церкву, які відбувалися повсюдно в рамках тодішньої державної ідеології та політики.

Він неодноразово зазнавав переслідувань, у 1929 році перебував під арештом і слідством за звинуваченням у підпалі, але пред'явлених звинувачень довести не вдалося. З 1930 року в парафії не служив, у 1931 році за звинуваченням у несплаті податку засуджений Крупським народним судом і засуджений до 1 року позбавлення волі. Після звільнення проживав на утриманні сина у містечку Толочин Вітебської області, проводив церковні обряди

ВДОМА.

Різдво-Богородицька церква в Крупках.
Кінець XIX століття

Заарештований 6 серпня 1937 року Толочинським РВ НКВС та поміщений до Оршанської в'язниці. Звинувачувався у «систематичній антирадянській агітації, поширенні провокаційних чуток: про війну та зміну влади, про те, що християнська віра зміцниться знову». Постановою Особливої трійки НКВС БРСР від 8 вересня 1937 року засуджений до розстрілу з конфіскацією майна.

Засуджених до розстрілу зазвичай утримували у в'язниці, облаштованій у колишньому єзуїтському колегіумі. Дата розстрілу невідома, за даними очевидців, розстріли

священиків проводилися ночами в Харківському лісовому масиві праворуч Могилівського шосе, якщо їхати з Орші. Білоруські краєзнавці стверджують, що розстріляли до 300 осіб духовного звання різних конфесій. У джерелах є докладні відомості про 24 розстріляних православних священиків, Михайло Величко серед них.

Існує думка, що масові репресії мали місце в 1937–1938 роках, а до цього ОДПУ ще не могло просто так розстріляти людину, яка ні в чому не зізналася і ні в чому не викрита. Справи О.Ф. Величка та його родичів таку думку спростовують, без судового процесу можна було розстріляти будь-кого, оскільки в доведенні вигаданої провини просто не було потреби.

Пік репресій дійсно припав на 1937–1938 роки, зачепивши найвище партійне, державне та військове керівництво, але проводилися репресії безперервно, починаючи з Червоного терору 1917–1922 років і закінчуючи «Справою лікарів» 1953 року. Переконливим тому підтвердженням є й трагічна доля Величків із Білорусі. Були вони достойними людьми, такими і залишаються для нащадків та в людській пам'яті.